

אומה של מנהיגים

פרשתנו מורכבת משני אירועים, שלמראית עין מנוגדים זה לזה לחלוטין. בחלק הראשון, פרק יח של ספר שמות, יתרו כהן מדיין נותן לחתנו משה שיעור ראשון במנהיגות. ואילו בחלק השני הגיבור הראשי הוא אלוהים בכבודו ובעצמו, המתגלה לבני ישראל התגלות שכמוה לא הייתה ולא תהיה וכוורת עימם ברית. בפעם הראשונה והאחרונה בהיסטוריה מופיע אלוהים אל מול אומה שלמה, בא עימה בברית ונותן לה את הקוד המוסרי המפורסם ביותר בעולם, עשרת הדיברות.

איזה מכנה משותף אפשר להעלות על הדעת בין עצה מעשית של מדייני אחד לבין מילותיה הנצחיות של ההתגלות האלוהית? יש כאן ניגוד מכוון, וניגוד זה חשוב. תורת הממשל היעיל איננה תורה "יהודית" דווקא. היא חלק ממה שמכונה 'חוכמה': חוכמתה האוניברסלית של האנושות. לעם ישראל היו לאורך השנים צורות הנהגה רבות: נביאים, זקנים, שופטים ומלכים בימי המקרא; נשיא תחת שלטון רומא וראש גלות בבבל; שבועה טובה העיר ומגוון צורות של אוליגרכיה; ועוד מבנים שלטוניים אחרים, עד הכנסת הנבחרת באופן דמוקרטי ועד ככלל. צורות שלטון אינן אמיתות נצחיות, ואינן ייחודיות לישראל. אין זה מקרה שהמקום היחיד שהתורה מצווה (או מתירה, תלוי

שיג ושיח – הרב יונתן זקס

בפירוש) על עם ישראל לחקות אומות אחרות הוא מינוי מלך: "כִּי תָבֹא אֶל הָאָרֶץ... וְאָמַרְתָּ אֲשֶׁימָה עָלַי מֶלֶךְ כָּכָל הַגּוֹיִם אֲשֶׁר סְבִיבְתִי – שׁוֹם תִּשִּׂים עָלַיךְ מֶלֶךְ..." (דברים יז, יד-טו).

מה כן ייחודי לישראל? ברית סיני, המציבה את ישראל כעם הנבחר, האומה היחידה שמלכה ומחוקקה העליון הוא אלוהים. "מִגִּיד דְּבָרָיו [דְּבָרָיו קָרִי] לְיַעֲקֹב, חָקָיו וּמִשְׁפָּטָיו לְיִשְׂרָאֵל. לֹא עָשָׂה כֵן לְכָל גּוֹי, וּמִשְׁפָּטִים כָּל יָדְעוּם – הִלְלוּ יְהוָה" (תהלים קמז, יט-כ). ברית סיני כוננה ערך פוליטי חשוב, אך ערך זה איננו צורת ממשל כלשהי כי אם גבולותיו המוסריים של הכוח.¹ כל סמכות אנושית היא מעתה סמכות מואצלת, הכפופה לצווי המוסר העליונים של התורה. מתחת לשמיים אין שום כוח מוחלט. בכך נבדלה היהדות מהאימפריות של העולם העתיק, ובכך היא נבדלת מהלאומיות המערבית החילונית לסוגיה. עם ישראל יכול ללמוד פוליטיקה יישומית מכוהן מדייני, אבל את גבולותיה של הפוליטיקה הוא צריך ללמוד מאלוהיו בלבד.

אולם למרות הניגוד בין שני חלקי הפרשה, יש להם מכנה משותף המתקיים הן בעצות יתרו, הן בהתגלות בסיני: ההאצלה, הביזור והדמוקרטיזציה של המנהיגות. רק אלוהים יכול למשול לבדו.

רעיון זה מוצג תחילה בפי יתרו. הוא בא לבקר את חתנו, ומגלה שהוא נושא לבדו בנטל ההנהגה. הוא אומר לו, "לֹא טוֹב הַדָּבָר אֲשֶׁר אָתָּה עֹשֶׂה" (שמות יח, יז). בכל התורה כולה מופיע הביטוי "לא טוב" רק פעמיים. כאן, ובסיפור בריאת האשה, כאשר אלוהים אומר "לֹא טוֹב הָיִיתָ הָאָדָם לְבָדוֹ" (בראשית ב, יח). לא טוב לחיות לבד. לא טוב להנהיג לבד. לא טוב – וגם אי אפשר.

יתרו מציע האצלת סמכויות:

הָיָה אֹתָהּ לְעַם מֹלֵךְ הָאֱלֹהִים, וְהִבֵּאתָ אֹתָהּ אֶת הַדְּבָרִים
 אֲלֵהֶם. וְהִזְהַרְתָּ אֹתָם אֶת הַחֻקִּים וְאֶת הַתּוֹרָה
 וְהוֹדַעְתָּ לָהֶם אֶת הַדֶּרֶךְ יִלְכוּ בָּהּ וְאֶת הַמַּעֲשֵׂה אֲשֶׁר
 יַעֲשׂוּ. וְאֹתָהּ תַחֲזֶה מִכָּל הָעַם אֲנָשֵׁי חֵיל – יִרְאִי אֶ־
 לָהֶם, אֲנָשֵׁי אֱמֶת, שְׂנֵאֵי כָצַע – וְשָׁמַתְּ עֲלֵהֶם שָׂרֵי
 אֲלָפִים, שָׂרֵי מֵאוֹת, שָׂרֵי חֲמִשִּׁים וְשָׂרֵי עֶשְׂרֵת. וְשָׁפְטוּ
 אֶת הָעָם בְּכָל יֵת, וְהָיָה כָּל הַדָּבָר הַגָּדֹל יָבִיאוּ אֵלֶיךָ
 וְכָל הַדָּבָר הַקָּטָן יִשְׁפָּטוּ הֵם. וְהָקַל מֵעֲלֶיךָ, וְנִשְׁאָו אֹתָךְ
 (שמות יח, יט-כב).

מדובר בשינוי דרמטי במפת הסמכויות. על פי הצעת יתרו, מתוך כל אלף ישראלים יהיו 131 מנהיגים (שר האלף, עשרה שרי מאות, עשרים שרי חמישים ומאה שרי עשרות). מאחד מכל שמונה גברים מצופה שייטול על עצמו תפקיד מנהיגותי כזה או אחר.

בפרק הבא, לקראת מעמד הר סיני, ה' מורה למשה להציע לבני ישראל לבוא בבריתו. בדברים שהוא מצווה על משה לומר מנוסח, בעצם, כתב השליחות של עם ישראל:

אַתֶּם רְאִיתֶם אֲשֶׁר עָשִׂיתִי לְמִצְרַיִם, וְאֲשָׂא אֶתְכֶם
 עַל פְּנֵי נְשָׁרִים וְאָבָא אֶתְכֶם אֵלַי. וְעַתָּה, אִם שְׂמוּעַ
 תִּשְׁמָעוּ בְּקוֹלִי, וְשִׁמְרֶתֶם אֶת בְּרִיתִי וְהָיִיתֶם לִי סֵגֻלָּה
 מִכָּל הָעַמִּים; כִּי לִי כָּל הָאָרֶץ, וְאַתֶּם תִּהְיוּ לִי מַמְלַכֶּת
 כְּהֻנִּים וְגוֹי קָדוֹשׁ. (שמות יט, ד-ו)

זוהי הכרזה מדהימה. לכל אומה יש כוהנים משלה. בספר בראשית מכונה מלכיצדק מלך שלם, בן זמנו של אברהם, "כהן לאל עליון"

(בראשית יד, יח). בהמשך, בסיפור יוסף, מסופר על כוהני מצרים, שאדמתם לא הולאמה כשאר הקרקעות במדינה (בראשית מז, כב). יתרו היה כהן מדיין. בעולם העתיק כהונה לא הייתה עניין יוצא דופן. לכל אומה היו כוהנים ואנשי קודש. המיוחד בישראל הוא שכל יחיד באומה זו נועד להיות כהן; כל אזרח מאזרחיה נקרא להיות קדוש.

אני זוכר כיצד עמדתי עם הרב עדין שטיינזלץ במטה האו"ם בניו-יורק, באוגוסט של שנת 2000. זה היה בכינוס מיוחד של אלפיים מנהיגים דתיים, נציגי כל הדתות הגדולות. אפילו כאן, אמרתי לו, בתוך ההרכב האנושי הייחודי והמגוון הזה, אנחנו נבדלים. היינו המנהיגים הדתיים היחידים שם, כמעט, שלבשו חליפות. כל האחרים לבשו גלימות רשמיות. בכל העולם כוהנים ואנשי דת עוטים מלבושים המבליטים את ייחודם, את נבדלותם (זו, אגב, משמעותה הבסיסית של המילה 'קדוש'). לא אצלנו. ביהדות הבתרא-מקראית לא היו גלימות שרד, משום שהיהדות מצפה מכל אחד ואחד להיות קדוש² (תאופרסטוס, מתלמידיו של אריסטו, קרא ליהודים "אומה של פילוסופים", וכיוון לאותו דבר).³

ובכל זאת, באיזה מובן היו היהודים בזמן מן הזמנים "ממלכת כוהנים"? הרי הכוהנים היו אליטה בתוך האומה, בני שבט לוי, צאצאיו של אהרן הכהן. כתר כהונה ניתן להם, ומעולם לא חולק בשווה ובאורח דמוקרטי בין כל בני ישראל.

פרשני המקרא התמודדו עם בעיה זו, והציעו שני פתרונות. המילה "כהנים" עשויה להתפרש כ"שרים", מנהיגים (כך גורסים רש"י ורשב"ם) או כ"משרתים", "שמשים" (לדעתם של רמב"ן ואבן עזרא). סתירה? להפך. בני ישראל נקראו להיות אומה של

משרתים-מנהיגים. בריתם עם ה' מזמינה אותם ליטול אחריות לא רק לעצמם ולבני משפחותיהם, אלא גם למצב המוסרי-רוחני של עם בשלמותו. זה אותו עיקרון שנוסח לימים בסיסמה "כל ישראל ערבים זה בזה".⁴ העם היהודי לא השאיר את המנהיגות לאדם יחיד, יהיה קדוש ונשגב כאשר יהיה, וגם לא לאליטה. בעם זה מצופה מכל יחיד להיות שר ומשרת – ובמילה אחת, להיות מנהיג. לדמוקרטיזציה מהותית כל כך לא זכה רעיון המנהיגות מעולם.

משום כך, תמיד היה קשה להיות מנהיגים של היהודים. ידועים דבריו של הנשיא הראשון של מדינת ישראל, חיים ויצמן, "אני נשיא של מיליון נשיאים". ה' הוא אומנם רוענו, אך שום יהודי לא היה מעולם כבשה. קשה להנהיג אומה של מנהיגים, אבל יש לתופעה זו פירות מתוקים: בזכותה הותירו היהודים על העולם חותם שהוא מעל ומעבר לכל פרופורציה מספרית. היהודים הם שבריר זעיר מאוכלוסיית העולם, כחמישית האחוז, אך בכל תחומי העשייה האנושית תמצאו שיעור גבוה שלהם בין המובילים והמנהיגים.

להיות יהודי משמעו להיקרא אל ההגה.⁵

שאלות לשולחן השבת:

- איך אפשר להיות מונהגים ומנהיגים גם יחד?
- האם לדעתכם חשוב לקבוע יחד, כעם, מה חשוב יותר, מנהיגים דגולים או מונהגים טובים?
- באיזה אופן אתם נענים לקריאה להיות מנהיגים?

- 1 עמדנו על כך בשיחתנו לפרשת שמות, לפני כחודש.
- 2 רעיון זה הופיע שוב בנצרות הפרוטסטנטית בימי הפוריטנים – הזרם שהעלה על נס עקרונות מהתנ"ך ("הברית הישנה") ובפרט הדגיש את עיקרון «כהונת כל המאמינים».
- 3 ראו בחיבורו של יוסף בן-מתתיהו נגד אפיון, א, כב.
- 4 שבועות לט ע"א.
- 5 גם על היותנו מונהגים יש ליהדות מה לומר – ונעסוק בכך בהרחבה בעוד חודשים ספורים, בשיחתנו לפרשת קדושים.